

SINIFTA YABANCI DİL ÖĞRENİMİ *

L. G. ALEXANDER

Çeviren :
Ersan SÖZER **

GENEL İLKELER

Yabancı dil öğreniminin geleneksel yöntemleri artık ayak direr bir durumdadır. 1921'de Dr. Harold Palmer, bir dilin işleyişi ile onun nasıl kullanılacağını öğrenme arasındaki önemli ayrılığı belirtti. O günlerden beri öğrencilerin yabancı dil öğrenmelerini kolaylaştırmak için birçok etkili teknikler geliştirildi. Yoğun, çağa uygun, özenle yapılan araştırmaların ışığında hiç kimse Palmer'in gününden bu yana gelişmiş olan temel ilkeleri yadsımamaktadır. Yalnız, bu ilkelerin nasıl en iyi biçimde uygulanabileceği konusunda gözle görülür bir uyuşmazlık vardır. Yapılmış olan büyük ilerlemelere karşın, öğretmenler dünyanın birçok yerlerinde, günümüzde bile, eski moda yöntemlerden ayrılmamakta ve kendilerinin de öğrendiği biçimdeki dizgeleri bir ölçüde sürdürmektedirler. Bu nedenle, bir takım temel ilkeleri yeniden ortaya koymak ve bunların, sınıf içinde etkili bir duruma getirilebileceğini kısaca tartışmak gereksiz olmayacaktır.

(*) «First Things First», Teacher's Book, S. XI-XIIV (1973).

(**) E.İ.T.İ.A. Yabancı Dil Eğitim ve Öğretim Enstitüsü Müdürü.

Bir dil öğrenme, geniş bir sözcük dağarcığı kazanma ve bir takım kurallar elde etme sorunu değildir. Öğretmenin çabaları, öğrencilerini dil konusunda bilgili, iyi duruma getirmek değil de, onların dili kullanmaları için kendilerine olanak verilmesi yoluna yöneltilmelidir. Bir öğrencinin dildeki becerisi, belirli bir konuda ne denli çok bildiği ile değil, sonunda onu ne ölçüde iyi kullanabildiği ile ölçülür. Bu bakımdan, dil öğrenmenin bir müzik aracını kullanmayı öğrenme ile ortak yanları vardır. Bir öğrencinin yaptığı çalışma ve alıştırmaların gözle görülen bir tek sonucu vardır: Onun usta bir uygulayıcı olmasına olanak sağlamak. Çok dilbilgisi (grammar) öğrenmiş, fakat bir dili kullanamayan öğrenci; çok armoni öğrenmiş fakat piyano çalamayan bir kimse durumundadır. Bu nedenle, öğrencinin dili iyi bilmesi, belirli bir konuda ne denli bildiği ile değil, toplum içinde onu ne denli iyi ortaya koyabildiği ile ölçülür.

Usta bir uygulayıcı olmak için, öğrenci dilin birimlerini kullanmada yetkin olmalıdır. Bir dilin birimi de, eskiden herkesin kabul ettiği gibi sözcük değil, tümcedir. Görevlerine önem vermeksizin sözcükler öğrenmek, zamanı yitirmekten başka birşey değildir. Bütün sözcükler eşit olmadıklarından yapısal (structural) sözcüklerle, dilin sözcüklerine ilişkin (lexical) sözlüksel parçalar arasına bir ayırım çizmek gerekir. «Ben sen, o...» (I,you,he...) gibi sözcükler yapısaldir. Onların kullanılışı yakından tanımlanabilir; dilbilgisel bir dizgenin parçasıdır. «Ağaç, bitki, çiçek...» (tree, plant, flower...) gibi sözcükler katıksız olarak sözlüksel öğelerdir ve dilbilgisel bir dizgenin parçası olamazlar. Öğrencinin görüş açısından yapısal sözcükleri kullanmadaki beceri, bir dili iyice öğrenmede açık (anahtar) görevi görür, çünkü tümce kalıplarıyla aktarılan anlam, geniş olarak, onları bir arada tutan yapısal sözcüklerin görevine bağlıdır. Yalnız büyük bir olasılıkla her yabancı dil öğrencisi dil tavanı «language ceiling» denilebilen pek geliştiremediği bir görüş noktasına iye bulunmaktadır. Bu varsayımı kabul edersek, amacımız, her öğrenciye, en uygun biçimde ve öğrenme yeteneği oranında olanak vermek olmalıdır. Eski moda çeviri ve dilbilgisi kuralı yöntemleri, elverişsiz, büyük ölçüde boşa zaman harcamaya ve gereksiz bir uğraşıdır. Bu yöntemlerle öğrenciye, gerçekten yanlışlar yapması için güç verilmiş olur: Yeterli ölçüde hazır duruma gelmeden beceriler ortaya koyması istenir. Bu gibi yöntemleri kullanan öğretmenler, kaçınmaya çalıştıkları salt sorunları böylece kendileri oluştururlar. Bir noktada, öğrencilerin dersi sürdürmeleri artık olanaksız bir duruma gelir, oysa dersin sürmesi de zorunludur ve öğrenciler çıkar yol arayan kişiler olmuşlardır. Böylece öğretmen, öğrenilenlere kurtuluş yolu arama ve bulma sorunlarıyla yüz yüze gelir. Bu durumda hiç bir yaklaşım daha etkisiz, daha boş ve daha yetersiz olamaz.

Öğrenci, olanak ölçüsünde, az yanlış yaparak öğrenecek biçimde eğitilmelidir. Yeteneklerinin ötesinde birşey yapması kesinlikle istenmemelidir. İyi düzenlenmiş bir derste öğretmen kolaydan zora doğru bir oluşum çizerek «öğrencinin hazır olması durumu» denilen şeyi göz önünde bulundurmalıdır. Eğer öğrenci ,elden geldiğinen fazlasını yapmak durumundaysa, başlangıçtan beri doğru öğrenme alışkanlıkları elde edecek biçimde yetiştirilmelidir.

ÖĞRENİLMESİ GEREKEN

Öğrencinin dört temel dil becerisi konusunda yeterli olarak eğitilmesi gerekir: Anlama, konuşma, okuma ve yazma. Birçok sınıf içi çalışmalarında ağırlık, tümüyle yazı dili üzerinde görülür. Öğrenci, kulakları yerine gözlerini kullanmayı öğrenmektedir. Söyleyiş, vurgu ve ses tonundaki başarısızlıklar geniş olarak basılı sözcüklerin acımasızlığına verilir. Oysa öğretmen, öğrencilerini bu dört beceri üstüne yetiştirirse, kendisine verilen zamandan elverişli bir yarar sağlanacaktır. Olabilen en kısa zamanda en iyi sonuçları verecek sınıf içi çalışma biçiminin yararlı yanları önceden düşünülüp sap-tanarak aşağıdaki sunuş sırası belirgin olarak ele alınmalıdır:

Duymadan önce konuşulmaz.

Konuşmadan önce okunmaz.

Okumadan önce yazılmaz.

BUGÜNÜN TEKNİKLERİ VE SINIF

Düzenleyicinin hazırlamış olduğu bir dil çalışması, birçok temel ilkeleri yerine getirmek için bir atılım ortaya koyar. Düzenleyici, kaçınılmaz olarak ereğini en iyi biçimde uygulamak üzere eski ve yeni tekniklere yaklaşacaktır. Yeni yöntemleri betimlemek için bugün bir çok yeni deyim-ler kullanılmaktadır. Bu deyimlerin kimilerini çalışmaların ışığında tamamlamak ve biçimlendirmek yararlı olacaktır.

Yapısal Bölümleme : Güçlük ve karmaşıklığa doğru gelişen tümce kalıplarını bölümleme.

Dil öğretiminde, kolaydan güççe doğru bir çalışma izlenirken kesin aralıklar bırakmamak ve apansız atlamalar yapmamak bir gerekliliktir. Önemle ve özenle bölümlendirilmiş bir öğretimde öğrenci bir anda birkaç kalıp birden kullanmayı öğrenir. Bu kalıplar ülküsel olarak birbiriyle ilişkili olmalı, titizlikle düzenlenmiş bir sonuç içerisinde ortaya konmalıdır. Gele-neksel eğitimde dilbilgisel öğeler çoğunlukla istemeyerek bir arada öbek-lendirilir. Örneğin bütün şahıs zamirleri, öğrencinin öğrenebileceği umulan

bir tabloda sunulur. Böylece tablo, gerçek konudan soyutlanmış ve ayrı bırakılmış olarak ortaya konur. Yalnız, dil konusunda bu yolda birşeyler öğretme çabası öğrenciye gerçek yardımı sağlamaktan uzaktır. Çünkü öğrenci henüz, öğrendiklerine başvurma durumunda değildir. Yapısal bölümlenme öğreniminde, öğrenci bir bilgi araştırmacısıdır ve anlamlı anlatımlar ortaya çıkarmayı öğrenir. Geniş, sindirilmesi güç bilgi dozu yerine, şahıs zamirleri gibi yalınç yapısal sözcükleri gerçekten kullanmayı öğrenir.

Uyarılama : Dilbilgisel öğeleri anlamlı bir bağım içinde ortaya koyma.

Bir öğrenci yeni bir kalıbın sözlü alıştırmasını yaparken onunla, eğer olanak varsa, gerçek bir ders kitabı içinde karşı karşıya gelmelidir. Böylece öğrendiklerinin nasıl kullanıldığını görebilir. En doğrusu, ders kitapları özellikle dersi düzenleyence yazılmış olmalıdır. Yeni parçalar, yeni konular, doğal bir anlatım içinde öğretilir. Bu biçim çalışmaya «uyarlama» denilebilir. Birçok kez yinelemesi yapılacak olan kalıplar iyi düzenlenmiş yazılı uyarılama parçalarında öğrenciye ve öğreticiye sıkıntı vermeyecek bir yolda uygulanmalıdır. Kalıpların kullanılışı dinleyicilere ustalıklı katkıda bulunmaktan çok, onları kaçınılmaz bir biçimde etkilemelidir. Bu, yeni bilgiler edinmekte olan öğrenciye sunuşun büyük ölçüde yarar sağlayacak bir yoldur.

Durumsal Öğretim : Günlük durumların bir dizisini ortaya koyarak yapılan dil öğretimi.

Bu yöntemde küçük çapta yapısal bölümlenmeye olanak vardır. Yapısal durum öncelik alır. Ele alınan kalıplar doğal olarak durumun kendi içinden çıkar: Yapısal olandan daha çok konusal öneme iyedirler. Bu dizgenin önemli sakıncaları vardır. Öğrencilerin dinlediği ve duyduğu karşılıklı konuşmalar (diyaloglar), canlandırıcı olursa doğaldır, yalnız temel kalıpların öğretimi kaçınılmaz olarak, çok daha az denetimli olur.

Yapısal Denetimli Durumsal Öğretim: Ortaya konan yapıları bölümlendirirken hergünkü durumların bir dizisi yoluyla yapılan dil öğretimi.

Bu yöntemde, yukarıda ana çizgileri belirlenen bütün teknikler kullanılır: Yapısal Bölümlenme, uyarılama ve Durumsal öğrenim gibi. Başlarda doğal olarak birkaç kalıp kullanmak uygundur ve olabilir. Bu demektir ki «durumlar», çoğunlukla inaçtan yoksun ve yalın bir biçimde olanaklıdır, onun için oluşabilecek her türlü sakıncadan kaçınmak gerekir. Bu tür çalışma, dil öğreniminin en iyi yöntemlerinden biri gibi görünebilir, çünkü dilbilimsel denetimin alıştırmasını yapmaya olanak vardır ve önemli olan, yeni bilgileri ilgi çekici bir biçimde ortaya koymaktır.

DİLBİLGİSİ ÖĞRETİMİ

Yeni bilgileri sunmak başlıbaşına bir şeydir. Yeni bilgiye başvurmaya öğrenciyi inandırmak en önemlisidir. Şimdiye dek, öğrenciyi yeni yöntem ve gereçlerle nasıl sunulmuş yapılacağı konusu üzerinde durduk. Yalnız, öğrenci, öğrendiklerine nasıl başvuracaktır?

Herhangi bir dildeki temel erek, öğrenciyi yeni kalıpları kullanmada yetiştirmektir. Geleneksel ders kitaplarında, bütün bilgi, boşlukları doldurma yoluyla bağlantısız tümceler dizisindeki, öğrencinin başvurduğu kurallar biçiminde, ya da ayrıçlar içindeki sözcüklerin doğru biçimlerini vererek sunulur. Açıkça görülebilir ki dil öğrenimine bu yaklaşım büyük ölçüde etkisizdir. Bu öğretim biçimi, öğretmenin, öğrencilerinin dili kullanmaları konusunda onları eğitmesi yerine, onların dil üzerine konuşmalarında güç kazanmalarını sağlar. Ağırlık ve önem yazılı alıştırmalar üzerindedir. Öğrenci, bu çeşit soyut alıştırmalar yoluyla öğrendiklerinden, anlama, konuşma ve yaratıcı yazma gibi öteki dil becerilerine aktarma yapamaz. Bu yaklaşımdaki en önemli yetersizlik budur.

Çağa uygun ders kitaplarında da amaç bütünüyle aynıdır: Öğrenciler, kalıpları kullanma konusunda eğitilmelidir. Bunun nasıl yapılacağı üzerinde durmadan önce, dildeki kalıpların iki kesin ulama ayrıldığını söylemek yerinde olur: **Gelişken** ve **durgun**. Örneğin, soruların nasıl sorulacağını ve yanıtlanacağını öğrenmek, **gelişken** kalıpların kullanılması nı gerektirir. Bunlar gelişkendir; çünkü, bu karmaşık biçimleri elde etmede öğrencinin becerisi, «yes, it is.» gibi yalınç bir yanıtla başlayan ve öğretimin sonuna doğru «yes, I should, shouldn't I» gibi karmaşık yanıtlarla doruğa ulaşan uzun bir dönem içinde gelişmelidir. Öte yandan, sıfatların karşılaştırılması gibi **durgun** bir kalıp, uzun bir dönem içinde değil de, sınırlı ders sayısı içinde öğretilir. **Gelişken** ve **durgun** kalıplar arasındaki bu ayırım, geleneksel ders kitaplarında pek az yer alır. Sonuç şudur ki becerinin herhangi bir basamağındaki gelişken kalıpları kullanmada ileri düzeydeki öğrenciler bile çoğunlukla güçsüzdürler.

Öğretim sürdüğü sırada, giderek karmaşıklığa doğru gelişen sorular ve yanıtları, öğrencinin sorup yanıtlayıcı kavrama alıştırmaları yoluyla gelişme kalıpları içinde çalışılmalıdır. Öğrenci herkesçe bilinen yanıtları verecek biçimde eğitilmelidir: —**Who** (kim), **which** (hangisi), **what** (ne) ile başlayan soruları yanıtla; **or** (ya da) ile bağlanan ikili soruları yanıtlamak üzere olumlu ve olumsuz anlatımlar hazırla; **when** (ne) zaman), **where** (nereye, nerede), **how** (nasıl) ve benzerleri gibi soru sözcükleriyle başlayan genel soruları yanıtla.— Her basamakta, öğrencinin kendisi de sorular

hazırlamalı ve sormalıdır. Bu becerilerin bir ya da iki derste kazandırılmayacağı açıktır: Öğrenciye bu çeşit çalışmalar her derste yaptırılmalıdır.

Aynı zamanda, durgun kalıplar da **drill**'ler yoluyla çalıştırılmalıdır. Bunları yaparken dil laboratuvarından yararlanılabilir. Bu **drill**'lerin her birinde, öğretmen, özel bir çeşit yanıt ortaya çıkarmayı araştırır. Öğrencileri, sözlü alıştırmalar dizisi içindeki yeni kalıpları ortaya koymak için, bir uyarıcı niteliği içinde önceden hazırlar. Bu hazırlık ve çalışma, öğrenci kusursuz ve kendiliğinden yanıtlamalar yapabileceğine dek sürer. Her yeni kalıp, bir takım soyut dilbilgisi kuralı örneği olarak değil de, birşeyi söyleme biçimi olarak sunulur ve başka açıklama ya da anlatımlar gerekli değildir. Öğrenci, dilbilgisel mantığa başvurmadan çok, doğru kalıpları, düşünmeksizin kullanması yolunda yetiştirilir. Daha önceden öğrenilmiş olan yeni kalıpla ilişki kurarak, gerekli yerlerde açıklamalar da yapılabilir. Eğer, örneğin, öğrenci «**must**»ın kullanılışını öğrenmiş ise, her ikisi arasında anlamlı bir ilgi görmeleri açısından «**have to**»nun kullanılışı öğretilir.

Bir takım dil laboratuvarı alıştırmalarında (drills) yakın ilişkili sözcükler, «çağrı sözcükleri» (call words) olarak öğrencilere verilebilir. Diyelim ki öğretmen: «I can't buy very much» ve «I can't buy very many.» yanıtlarını elde etmeyi dilemektedir. Alıştırma aşağıdaki biçimde sürdürülebilir:

ÖĞRETMEN : What about pencils?

ÖĞRENCİ : I can't buy very many.

ÖĞRETMEN : What about coffee?

ÖĞRENCİ : I can't buy very much.

Bu özel alıştırmada, öğretmen «çağrı sözcükleri» kullanarak «What about.....? sorusuyla «sayılabilen ve sayılamayan isimleri» (countable and uncountable nouns) işlemiş olacaktır.

Geleneksel boşluk doldurma alıştırmalarının çağdaş eğitimde de bir yeri vardır. Yalnız bir önemli değişiklik : Yeni kalıpların öğretime değil, öğrenilenlerin pekiştirilmesine araç olarak. Bunlar, sınavlarda büyük ölçüde yararlı olmakta ve bulgusal amaçları gerçekleştirme konusunda öğretmene olanak sağlamaktadır.

GÖRSEL İŞİTSEL YARDIM VE ÇEVİRİ

Bir dil öğretiminde, anlatılmak istenen şeyi öğrencinin ana dilini kullanmaksızın verebilmek gibi yüklü bir görevle karşı karşıya geliriz. Ders kitabı resim ve çizelgeleri büyük ölçüde önem taşır: Başlangıç düzeyinde bunlar süsleyici olmaktan uzaktır. Bununla birlikte ders kitabı resim

ve çizelgelerinin sert sınırlamaları vardır, oysa anlatımların çoğunun günlük konuşmalarda gözle görülür bir biçimde sunulmasına da olanak yoktur. Kimi dilbilimciler, görünüme ilişkin yapma düzenler kullanarak bir takım deneyler yaptılar. Örneğin, öğretilmesi amaç edinilen şeylerin, öğrenciye, her resimde özel kurallara uygun olarak anlam açıklaması ortaya konmaktadır. Böylece öğrencinin, öğrenimine başlamadan önce elde etmek zorunda olduğu «görsel dil» yöntemlerini geliştirdiler. Buradaki güçlük şudur: Öğrenci, verilmiş olan resim ve çizelgelerin anlamını çıkarmakta başarılı olamazsa (ki bu sık sık kolayca olabilir), konuyu anlatmakta da güçlük çekecektir. Daha kötüsü, duyduklarını yanlış aktaracak, yanlış öğrenecektir.

Başlangıç düzeyinde, bu güçlük iki yolda çözümlenebilir. Bir anlatımın ya da anlatımlar dizisinin resim ve çizgilerle yeterli bir biçimde açıklanmasına olanak olmadığı yerlerde, öğretmen ,el ve yüzle yapacağı davranışlarla verilmek isteneni açıklama ve öğretme yoluna gidebilir. Öğrenci, yine de anlamakta güçlük çekerse. öğretmen, kalıpları bütünüyle değil de, yalnızca sözcüklere ilişkin noktaları çevirebilir. Bu üstelemede ceviri, bir «yöntem» olarak değil, sonuca bir araç olarak kullanılmış olur. Ayrıca bu, büyük ölçüde yararlı olabileceği gibi zamandan kazanç da sağlar.

DOĞAL İNGİLİZCE

İlk basamaklarda, öğrencinin, hiçbir zaman kullanmayacağı anlatımlar ortaya koymasına yüreklilik verecek bir kötü teşvik sorunu vardır. «I have a nose.» (Benim bir burnum var.) «Have you a nose?» (Sizin bir burnunuz var mı?) «Is this my foot?» (Bu benim ayağım mıdır? gibi) anlatımlar gülünçtür. Dildeki bu çarpıklık kesinlikle bir özür sayılamaz. Bütün bunlardan sonra, dil öğretimindeki temel nokta, gerçek yaşam içinde karşılaşılan yararlı anlatımları öğrenme ve bunları ortaya koyma konusunda öğrenciyi yetiştirmektir. Bu ilke, daha ilk düzeyde izlenmeye başlanılmalıdır. Geleneksel öğretimde bulunan «ders kitabı İngilizcesi»nin yabancı biçiminden kesin olarak kaçınılmalıdır.

ÖĞRETMENİN EL KİTABI VE ÖĞRENCİ DERS KİTAPLARI

Geçmişte, öğretmene verilmesi düşünülen bilgi ile öğrenciye verilmesi amaçlanan bilgi arasında açıklık getiren bir çizgi çizilmedi. Herşey, tek ve aynı kitap içinde bulunurdu. Öğretimin daha başlarında, öğrenci, kendi kitabı içersinde çok karmaşık bilgilerle karşılaşyordu. Şöyle ki «Çoğul yapmak için tekil sözcüklerin sonuna (-s) eklenir.» Ya da «(to be) ve (to have) fiillerinin olumsuzu, fiilden sonra (not) getirmekle yapılır.» Düşünmek gerekir; dil öğrenimine yeni başlayan bir öğrenci bu gibi yöner-

gileri nasıl anlar? Ayrıca, öğrenen açısından bu bilgi tüm olarak yersiz ve gereksiz olmaktadır. Bunlar, gerçekte, öğretmene neler öğreteceğini belirler.

Hem öğretmene, hem de öğrenciye aynı anda söz yöneltten kitaplar görünüş olarak da çekici değildir. Değişik harf ölçüleri sıkıcı baskı kalıpları, dip-notlarınln aşırı kullanılması v.b.. Sayfalar çeşitli bilgilerle karmakarışık durumdadır.

Şunu benimsemek gerekir ki öğrenci kitabı, bilgiyi taşımak için bir araç değil; dili çalışmak, dil üzerinde alıştırmalar yapmak için bir yardımcıdır. Ona bakmak kıvanç verici olmalı ve vermek istediklerini çekici bir biçimde ortaya sermeli, öğrencinin gerçekten kullanacağı öğeleri içinde bulundurmalıdır.

Başlangıç düzeyinde, bir öğretmen el kitabı kesinlikle gereklidir. Bu kitap öğrenci ders kitabını her bakımdan bütünleyici nitelikte olmalı, uygulamalı bilgiler vermeli ve her derste kullanılacak öğeleri kapsamalı; salt, üstü kapalı söz ve düşünceleri belirtmekle kalmamalıdır. Orta düzeyde, öğretmen el kitabı daha az gereklidir, çünkü öğrenci artık yazılı yönerge-lerden çalışabilme durumuna gelmiştir.

Ülküsel olarak, öğrenci ders kitabı, öğretmenin el kitabı içersine eklenmelidir. Böylece öğretmen, aynı anda değişik sayfa numaraları taşıyan iki ayrı kitaptan yararlanma zorunluğu ve sıkıntısı içinde bırakılmamış olacaktır.

HIZ VE YOĞUNLUK

Geleneksel öğretim biçiminde, dersler, çoğu kez, **lesson**'lara bölünmüştür. Ancak bu **lesson**'lar kırkbeş dakikalık ya da bir saatlik öğretim süresi içinde yapılabileceklerin tümünü içine almaz. Bunlar yalnızca «bir bilgi toplamı»nı içine alırlar ve sayfalar dolusu bunu sürdürürler. Sınıf içinde bu **lesson**'ların bir teki haftalar boyu sürüp gidebilir, çünkü yapılması gereken çok şey vardır.

Bir ders, kesinlikle bu **lesson** sözcüğünün imlediği şey olmalıdır: Öyle bir bilgi toplamı ki en akla yakın biçimde, belki ev ödevi olarak verilecek ek çalışmalarla belirli bir öğretim süresi içinde bütünlük kazanmalıdır. Başka bir deyişle, bir ders (**lesson**), bir bilgi birimi olarak düşünülmelidir. Bu durumda, ders (öğretim) düzenleyicisi için ortalama bir süre içinde neler yapılabileceğine karar vermek gerçekten çok güçtür. Ayrıca, parlak öğrencilerden oluşan bir sınıf daha az yetenekli kişilerden oluşan bir sınıfa göre daha çok ve hızlı yol alabilecektir. Eğer ders, öğretmenin uygun ve gerekli görmesi ile çıkarılıp atılabilen bilgi ve bölümleri kapsarsa, o zaman bu sorun yenilebilir. Şu koşulla ki bu atlamalar öğrencinin ilerlemesine engel olmamalıdır.